

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СПОЖИВЧОГО ПОПИТУ НА ПРОДОВОЛЬЧОМУ РИНКУ В УМОВАХ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

FEATURES OF FORMATION OF CONSUMER DEMAND IN THE FOOD MARKET IN TERMS OF MACROECONOMIC INSTABILITY

Ольга ВАРЧЕНКО,
доктор економічних наук,
Білоцерківський національний
аграрний університет

Olga VARCHENKO,
Doctor of Economics,
Bila Tserkva National
Agrarian University

Іван СВИНОУС,
доктор економічних наук,
Білоцерківський національний
аграрний університет

Ivan SVYNOUS,
Doctor of Economics,
Bila Tserkva National
Agrarian University

Катерина ТКАЧЕНКО,
кандидат економічних наук,
Білоцерківський національний
аграрний університет

Kateryna TKACHENKO,
Ph.D in Economic,
Bila Tserkva National
Agrarian University

Споживання, в тому числі продовольства, є важливою сферою життєдіяльності суспільства, зорієнтованої на забезпечення розвитку людини, її фізичного, інтелектуального, духовного потенціалу та задоволення потреб. Вивчення проблем споживання продовольства набуває особливої актуальності в періоди загострення системних загроз як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Це пояснюється не лише тим, що рівень задоволення потреб населення в основних продуктах харчування впливає на економічну безпеку країни, яка визначається економічною або соціальною доступністю продовольства, а також може призвести до негативних синергетичних ефектів у макросекторах національної економіки.

Теоретичні засади споживання розглядалися багатьма іноземними та вітчизняними науковцями, серед яких особливе місце належить працям М.Фрідмана – розробка гіпотези перманентного доходу (1976 рік), Ф.Модільяні – обґрунтування концепції життєвого циклу (1985), Г.Беккера – дослідження поведінки людини та теорія людського капіталу (1992), А.Сен – розробка засад економіки добробуту та боротьби з бідністю (1998), Дж.Хекмана і Д.Макфаддена – вивчення споживчої поведінки індивідів і сімейних домогосподарств та інших дослідників. Теорія споживання в сучасних умовах є основою для визначення економічної та соціальної політики держави.

Різномісні питання щодо споживання досліджуються в працях українських учених: Д.Богині, В.Гейця, В.Данилишина, В.Ільїна, М.Кіма, І.Крючкової, Е.Лібанової, Н.Новікова, Б.Пасхавера, С.Пирожкова, І.Радіонової, Ю.Саєнка, М.Соколик, С.Тютюнникової та інших. Питан-

ня споживання в аспекті продовольчої безпеки розглядаються в наукових працях О.Бородіної, В.Власова, Я.Жаліла, В.Крупіна, М.Кулаєць, Т.Лозинської, М.Хорунжого та інших учених.

Метою статті є узагальнення теоретичних засад сучасних моделей споживання й дослідження макроекономічної динаміки попиту на продовольство, виявлення факторів і обмеження споживчого попиту в Україні в умовах нестабільності.

Узагальнюючи теоретичні підходи до вивчення споживання, доцільно розглянути позиції соціологів, які виділяли такі основні підходи до вивчення споживання: продуктивне споживання (меркантилісти); ідіосинкратичне споживання (маржиналісти); функціональне споживання [Г.Беккер, Дж.Стіглер]; інституційне споживання [Т.Веблен, Д.Коммонс]; міжчасове споживання [М.Фрідман, Д.Дьюзенберрі]; психологічне споживання [Дж. Катона]. Однак не зовсім чітко окреслено критерії розмежування цих підходів.

Визначальну роль у мотивації економічної поведінки А.Сміт, Д.Рікардо, Дж.Міль відводили егоїстичному особистому інтересу людини [2]. Головними мотивами економічної діяльності населення у сфері споживання вони виділяли наміри покращити своє матеріальне становище та збільшити власну вигоду. У межах цієї теорії споживання виступає «як самодостатній процес утилізації благ, які мають свою структуру та закономірності руху».

Так, ще С.Сісмонді, а пізніше Л.Лодердель і Т.Мальтус зазначали, що недостатнє споживання є одним із чинників кризи перевиробництва. При цьому Дж.Гобсон [4] висунув постулат, згідно з яким «непродуктивний» економічний

Вивчення особливостей споживання продовольства набуває особливої актуальності в періоди загострення системних загроз як внутрішнього, так і зовнішнього характеру.

Метою статті є узагальнення теоретичних засад сучасних моделей споживання та дослідження макроекономічної динаміки попиту на продовольство, виявлення факторів і обмеження споживчого попиту в Україні в умовах нестабільності.

Практичне використання розглянутих наукових засад для побудови моделі функції споживання у вітчизняних умовах матиме ряд недоліків, а саме: по-перше, моделі обмежуються здебільшого кількісною стороною проблеми розподілу доходу на споживання і заощадження, не враховуючи якісної характеристики цього процесу; по-друге, більшість із зазначених теорій вивчається на високому рівні математичної абстракції, що ускладнює розробку реальних моделей споживання; по-третє, закономірності, що покладено в основу моделей, мають реальний прояв на практиці, але в умовах стабільної економіки.

Дослідженням встановлено, що у структурі грошових витрат частка у 2014 році, яку домогосподарства витратили на купівлю продовольчих товарів та оплату харчування поза домом, становила 54%, у міських домогосподарствах – 55, сільських – 49%, що є свідченням високого рівня бідності населення країни.

Порівняння рівня споживання основних видів продуктів харчування в розрахунку на одну особу населення у великих і малих містах та в сільській місцевості не виявили великої різниці, за винятком деяких продуктів. Так, щодо групи тваринницької продукції в сільській місцевості населення більше споживає молока і молочної продукції, картоплі та хлібних продуктів, менше риби і рибної продукції. Така ситуація пояснюється тим, що переважна більшість сільського населення займається вирощуванням картоплі та овочів на присадибних ділянках з метою самозабезпечення необхідними продуктами харчування.

Задля збільшення економічної доступності продовольства для всіх верств населення необхідно розробити систему заходів щодо зниження рівня бідності, реалізувати адресну підтримку малозабезпечених груп населення, забезпечити збалансованим харчування усі вікові групи населення.

The study of peculiarities of food consumption is becoming a pressing issue during aggravation of system threats of both internal and external character.

The aim of the article is to summarize the theoretical foundations of modern models of consumption and investigation of macro-economic dynamics of demand for food, identification of factors and restriction of consumers demand in Ukraine under the conditions of instability.

The practical application of the reviewed scientific foundations for the establishment of model of consumption function under the domestic conditions will be characterized by a number of cons: firstly, the models are restricted mostly by the quantitative side of the issue of distribution of income on consumption and saving, not taking into account the qualitative characteristic of this process; secondly, the majority of the mentioned theories is studied at a high level of mathematical abstraction which complicates the elaboration of real consumption models; thirdly, the regularities laid on the basis of models are manifested on practice, but only in terms of stable economy.

The research has concluded that the share spent in 2014 by the households on purchase of food and eating out equalled to 54%: 55% for urban households, 49% for rural households, which affirms the high level of population's poverty.

The comparison of the level of main types of food consumption calculated per person in large and small cities and in rural zone has not showed much of a difference, apart from certain products. Thus, in terms of animal products in rural zones, population consume more milk and milk products, potatoes and bread products, less fish and fish products. This is explained by the fact that the majority of rural population grows potatoes and other vegetables in their vegetable gardens in order to make provision of the necessary food products.

In order to increase affordability of food for all sections of population, it is necessary to elaborate the system of measures aimed at dropping the level of poverty, implement address support of low-income sections of the population and provide all population age-groups with balanced nutrition.

надлишок, який включає в себе всю ренту, надлишковий дохід від процента, прибуток і заробітну плату, є джерелом формування заощаджень.

У теорії циклів і криз у «Капіталі» К.Маркс стверджує, що людина не є вільною при виборі економічної поведінки, оскільки її потреби та вподобання вже сформовані суспільством [5]. Звідси криза перевиробництва пов'язана із відносним звуження платоспроможного попиту населення.

Неокласична теорія маржиналізму базується на мікроекономічному підході до дослідження ідіосинкратичного споживання (Г.Госсен, Ж.Дюпюї, У.Джевонс, Дж.Кларк, А.Маршал, К.Менгер, В.Парето), коли споживання розглядається через поведінку одного із важливих суб'єктів ринку – споживача. Так, У.Джевонс та Л.Вальрас роблять акцент на раціональному розрахунку суб'єктів. Відповідно до закону спадної корисності до важливіших цілей

споживчої поведінки належать максимізація корисності та найбільше задоволення потреб. Разом із тим К.Менгер і Е.Бем-Беварк підкреслюють більш складний об'єктивно-суб'єктивний характер стану людини, наголошуючи на її природно-суспільному походженні [6; 7]. Єдиним мотивом, який орієнтує діяльність домогосподарств, є забезпечення власного добробуту.

Прибічники неокласичного відводили пріоритетну роль у споживанні суб'єктивним мотивам і стимулам. Зокрема, І.Крістол зазначав, що економіка пропозиції набуває мотивів поведінки – внутрішніх імпульсів до покращення свого положення як вихідного пункту економічної діяльності, а також економічного зростання [8]. Основна ідея, на думку А.Лаффера, полягає в тому, що людина працює не для того, щоб сплачувати податки, а задля одержання доходів. У такому випадку це особисті та приватні мотиви, які стосуються розподілу доходу, виробництва

і заощадження [9]. При цьому Дж.Фон Нейман і О.Моргенштерн – засновники теорії ігор – вважають, що поведінка окремого споживача залежить і від поведінки інших учасників відносин [10]. Звідси у процесі взаємодії суб'єктів з приводу споживання і розподілу наявного доходу можуть руйнуватися стійкі системи.

Дослідження функціональної залежності між доходом і споживанням вперше знаходить своє відображення у праці «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» Дж.Кейнса [12]. Згідно з кейнсіанською гіпотезою «абсолютного» доходу при аналізі причинно-наслідкових залежностей роль поточного доходу визначається насамперед психологічним впливом величини обсягу на розміри особистого споживання і заощадження. Макроекономічна теорія Дж.Кейнса зумовила поширення досліджень споживчої функції. Так, С.Кузнецом і Р.Голдсмітом встановлено, що поведінка споживчої функції упродовж циклу відповідає основному психологічному закону, хоча протягом більш тривалих періодів часу не встановлюються тенденції щодо зменшення схильності до споживання, а ставлення споживача до доходу є стабільним. Вирішенню цієї суперечності слугувала гіпотеза про часовий тренд, виявлений у дослідженнях Смізіса, Лівінгстона, Мосака [13]. Використовуючи річні дані науковці дійшли висновку, що масштаби середнього споживання у розрахунку на душу населення залежать від реальних даних чистого доходу, а також часового тренду, який характеризується позитивним коефіцієнтом регресії.

Питання циклічних змін співвідношення між споживанням і рівнем доходу досліджено Р.Харродом і Е.Хансеном [14]. Зокрема, в гіпотезі Е.Хансена узагальнено циклічну поведінку функції споживання. Автор стверджує, що обсяг споживання визначається не лише розміром доходу, а й частково особливостями тієї стадії циклу, на якій цей дохід одержано. Якщо фаза циклу має стійкий непевний характер, то споживання змінюється приблизно у прямій пропорції зі зміною доходу.

Коливання в часі функції споживання досліджував Д.Робертсон, який на основі методу періоданалізу розробив гіпотезу попереднього доходу [15]. При побудові моделі автор спирається на припущення, що споживчі витрати виявляють тенденцію до відставання від змін наявного доходу на один проміжок часу — період.

Згідно з теорією споживання М.Фрідмена та Р.Лукаса поведінка людей під впливом очікувань на макrorівні знаходила відображення через трансформацію змінних у макроекономічні моделі [16]. Варто зазначити, що ця концепція передбачає наявність трьох варіантів – це теорія екстраполяційних, адаптивних та раціональних очікувань. Уведення до числа важливих детермінант, які визначають типи споживчої поведінки домогосподарств, адаптивних та раціональних очікувань надто важливо, оскільки рівень соціально-економічної адаптивності здебільшого визначає спосіб формування доходів і форми, в яких реалізуються споживання і заощаджень.

Неокласики розробили нову теорію споживчого вибору. Так, у теорії пошуку Дж.Стіглера [17], а також Дж.Бьюкенена окрім традиційних цілей максимізації задоволення потреб і найбільшої корисності передбачено інші варіанти цільової функції, такі як постійність переваг,

стійкість смаків, формування звичок, стабільність традицій [18].

Необхідно зазначити, що в економічній теорії наявні й альтернативні підходи до вивчення споживання. Паралельно із неокейнсіанством почала формуватися еволюційна теорія споживання, в межах якої досліджується взаємозв'язок економічного зростання та особливостей споживчої поведінки, зміни моделей поведінки. Так, С.Меткаф припускає, що поведінка споживачів формує орієнтири, враховуючи які товаровиробники можуть генерувати нові технологічні можливості у кінцеві товари та послуги, на яких є попит. Так, Л.Пазінетті розробляє багатосекторні моделі, де економічне зростання і структурні зміни пов'язані із довгостроковими змінами у споживчій поведінці, що зумовлено споживанням нових товарів і послуг. У свою чергу Б.Лоусбі привертає увагу до того, що існує конфлікт між зростаючим потенціалом знань і обмеженою пізнавальною здатністю людини. При цьому Р.Лангуа і В.Рупрехт стверджують, що істотну роль відіграють знання споживачів та процес навчання споживачів [19].

Очевидно, що практичне використання розглянутих вище гіпотез для побудови моделі функції споживання у вітчизняних умовах матиме ряд недоліків, а саме: по-перше, моделі обмежуються здебільшого кількісною стороною проблеми розподілу доходу на споживання й заощадження, не враховуючи якісної характеристики цього процесу; по-друге, більшість із зазначених теорій вивчається на високому рівні математичної абстракції, що ускладнює розробку реальних моделей споживання; по-третє, закономірності, що покладено в основу моделей, мають реальний прояв на практиці, але в умовах стабільної економіки. Саме тому при побудові моделі споживчої поведінки домогосподарств важливо виходити з особливостей трансформаційного періоду. З цього приводу Р.Коуз зазначає, що сучасна економічна теорія відірвалася від реальної практики, однак неможливо розглядати економіку як науку про обмеження і вибір, залишаючи поза увагою вплив суспільства, історії, культури та політики на господарське життя людини [20].

Відповідно до наявної в нашому розпорядженні сучасної економічної літератури [21–26] необхідно зазначити, що попит характеризується такими основними факторами: споживчий попит є величиною, яка зумовлена рядом чинників; формуванню та зміні попиту властиві певні закономірності, які можуть бути виражені кількісно; закономірності формування і зміни попиту виявляються в результаті проведення комплексного аналізу кількісних та якісних даних. Отже, кількісну та якісну характеристику споживчого попиту зумовлює дія великої низки взаємопов'язаних факторів, які утворюють складну систему. Крім того, залежно від напрямку впливу факторів на попит деякі автори визначають змінні, які впливають на попит з боку виробництва, і чинники, які впливають на попит з боку споживання. Разом із тим, за даними ряду дослідників [27–29] факторами, які визначають попит, прийнято вважати:

1. Зовнішні фактори: кількість товарів, які запропоновані споживчим ринком для продажу (обсяги пропозиції); рівень і співвідношення цін на споживчі товари; величина інфляційних очікувань; конкурентоспроможність ринку;

культурно-історичні та природно-кліматичні особливості ринку; сегментаційна структура ринку тощо.

2. Внутрішні фактори: величина споживчого бюджету (грошові доходи населення); реальні потреби покупців у благах, які можуть бути втіленими (або ні) в конкретних ринкових товарах; кількість незалежних покупців.

Встановлено, що нині основною проблемою для населення України є не фізична відсутність продуктів харчування, а обмежені економічні можливості їх придбання. Звідси постає проблема забезпечення науково обґрунтованої потреби населення у продуктах харчування для активного та здорового життя, щоб отримувати з продуктами харчування необхідну кількість калорій. Отже, важливими чинниками соціального аспекту забезпечення продовольчої безпеки є фізична й економічна доступність населення до продуктів харчування.

Порівняно з раціональними нормами споживання упродовж 2010–2014 років було недовживано 35–38% м'яса і м'ясопродуктів, 42–46% молока і молочних продуктів, фруктів, ягідної продукції 42–47%. Проте порівняно з 2010 роком у 2014 споживання м'яса і м'ясопродуктів збільшилося на 4%, яєць – на 8, молока – на 8, ягід та винограду а також картоплі – на 9%. Водночас знизилася фактичне споживання хлібних продуктів на 2,6%. Рівень споживання хлібних продуктів, картоплі, овочів та яєць у 2014 році перевищив раціональні норми.

Зазначимо, що значну роль у забезпеченні населення, особливо сільського, продуктами харчування традиційно відіграють особисті господарства. Так, ними у 2014 році було вироблено 51% спожитої в домогосподарствах картоплі, 29% – овочів і баштанних, 27% – яєць, 13% – фруктів, ягід, горіхів, винограду, по 12% – молока і молочних продуктів та м'яса і м'ясопродуктів. У сільських домогосподарствах вироблено відповідно від 88% до третини зазначених спожитих продуктів, що свідчить про орієнтацію переважної більшості населення на забезпеченість за рахунок особистого селянського господарства.

На рівень споживання основних видів продуктів харчування впливає низка чинників, зокрема купівельна спроможність населення, що відображається через величину сукупних доходів та частку, що спрямовується на придбання продуктів харчування, яка зросла у 2014 році проти 2013 на 1,8 в.п. і становить 54%.

Дослідженням встановлено, що у структурі грошових витрат частка у 2014 році, яку домогосподарства витрачали на купівлю продовольчих товарів та оплату харчування поза домом, становила 54%, у міських домогосподарствах – 55, сільських – 49%. Розміри середньодушових еквівалентних грошових витрат на купівлю продовольчих товарів та оплату харчування поза домом домогосподарств першого дециля та домогосподарств із середньодушовими доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму були відповідно у 2,4 та 2,5 раза нижчі, ніж у домогосподарствах десятого дециля.

Зазначимо, що показник рівня витрат на продовольство використовується як один з індикаторів, за яким оцінюють рівень продовольчої безпеки країни. Відповідно до українського законодавства граничний (пороговий) критерій для цього показника визначено на рівні 60%. Водночас за показником витрат на харчування оцінюють

рівень забезпеченості населення в цілому. Для порівняння: у країнах ЄС на продовольство домогосподарства спрямовують до 12% від загальних споживчих витрат, а у США – в межах 8–10%.

Вищезазначене доводить, що значні витрати на споживання є свідченням високого рівня бідності населення країни. Зазначимо, що бідними вважаються ті споживачі, які витрачають понад 60% сімейного бюджету на харчування. У 2014 році відсоток таких людей в Україні перевищив 50%.

Зростання витрат населення на продовольчі товари в оглядовій перспективі не передбачається. По-перше, тому що вона й так достатньо висока. По-друге, при збільшенні вартості основних продуктів споживачі схильні заощаджувати, орієнтуючись на доступні їм товари. Однак, за даними ООН, у 2014 році в Україні відсоток людей, які недоїдали, тобто споживали менше 2100 кілокалорій на добу, збільшився до 16,2%. Це доводить про необхідність перегляду параметрів прожиткового мінімуму з метою досягнення соціальної стабільності в країні та є для товаровиробників індикатором обмеженої ємності ринку продовольства, що в разі стабілізації економічної ситуації в країні зумовить розширення потенціалу продовольчого ринку.

Порівняння рівня споживання основних видів продуктів харчування в розрахунку на одну особу населення у великих і малих містах та в сільській місцевості не виявили великої різниці, за винятком деяких продуктів. Так, щодо групи тваринницької продукції в сільській місцевості населення більше споживає молока і молочної продукції, картоплі та хлібних продуктів, менше риби і рибної продукції. Така ситуація пояснюється тим, що переважна більшість сільського населення займається вирощуванням картоплі та овочів на власних присадибних ділянках і з метою самозабезпечення необхідними продуктами харчування. Крім того, у багатьох домогосподарствах сільської місцевості тримають корів (часто по 1–2 і більше), що дозволяє насамперед забезпечувати власні потреби у споживанні молочної продукції, а також родичів, які проживають у містах.

Структура харчування сільського домогосподарства за групою продуктів в основному відповідає середньому показникові по Україні, але має й деякі відмінності. Насамперед основною ознакою раціону сільської сім'ї є досить високий рівень споживання молочних продуктів – майже на 19% перевищує середнє значення по Україні.

Вартість харчування у 2014 році в середньому на одну особу становила 34 грн на добу проти 31 грн у 2013. Вартість добового раціону в домогосподарствах першого дециля та в групі домогосподарств із середньодушовими доходами нижче прожиткового мінімуму була відповідно 24 та 23 грн на одну особу проти 52 грн серед домогосподарств десятого дециля.

Сільські домогосподарства традиційно спрямовували на харчування більшу частину сукупних витрат, ніж міські (відповідно 56 і 52%). При цьому сільські жителі споживали більше: картоплі – в 1,5 раза, хліба і хлібних продуктів – в 1,3 раза, цукру – на 14%, овочів і баштанних – на 4%. Калорійність добового раціону одного сільського жителя на 13% перевищувала цей показник у міського жителя (у 2013 році – на 10%).

У 2014 спостерігається збереження диференціації в споживанні продуктів харчування між різними за рівнем добробуту верствами населення: домогосподарствами першого дециля із середньодушовими доходами у місяць нижче прожиткового мінімуму та домогосподарствами десятого дециля. Останні спрямовували на харчування порівняно з домогосподарствами першого дециля і домогосподарствами, середньодушові доходи яких у місяць були нижче прожиткового мінімуму, в 1,4 раза меншу частку всіх сукупних витрат (45%). Відповідно вартість (52 грн) спожитих однією особою за добу продуктів була у 2,2 та 2,3 раза, а калорійність (3793 ккал) – в 1,5 раза вищою. У домогосподарствах першого дециля та групи із середньодушовими доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму однією особою було спожито фруктів, ягід, горіхів, винограду, м'яса та м'ясопродуктів, молока і молочних продуктів, риби і рибопродуктів, овочів і баштанних, цукру, олії та інших рослинних жирів, яєць, хліба та хлібних продуктів відповідно у 2,4–1,2 раза менше в кожній групі, ніж домогосподарствами десятого дециля. Споживання домогосподарствами десятого дециля картоплі було на 13% більшим, ніж у домогосподарствах першого дециля, і на 17% більшим споживання в групі домогосподарств із середньодушовими доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму.

Для оцінки попиту та пропозиції на ринку використовують показники еластичності на окремі види товарів. Урахування різних видів еластичності попиту при розробці суб'єктами ринкових відносин маркетингової стратегії здатне забезпечити точність прогнозів на коротко- і середньострокову перспективу, а також підвищити оперативність реагування суб'єктів господарювання на зміни ринкової ситуації. Нами проведено розрахунок коефіцієнтів еластичності для основних видів продовольства.

Дослідження свідчать, що коефіцієнт еластичності на всі продукти харчування має тенденцію до зменшення, оскільки зі зростанням доходу споживачі орієнтуються на споживання якісніших, а відповідно і дорожчих продуктів. Значення розрахованих коефіцієнтів еластичності за всіма продуктами харчування не досягають одиниці, тому рівень споживання продуктів харчування залежно від доходу є слабо еластичним. Отже, рівень споживання зростає повільніше, ніж рівень доходів (а при доходах понад 4000 грн/міс. помітно зменшується).

Зазначимо, що в середньому по країні найнижчими є коефіцієнти еластичності щодо таких продуктів харчування, як хліб, яйця, а найвищі – щодо м'яса та м'ясопродуктів, молока та молокопродуктів, фруктів, овочів. Так, коефіцієнти еластичності щодо хліба і хлібопродуктів відповідно становлять: найвищий показник – 0,307 для групи населення із середньодушовим доходом 1751–2000 грн на місяць, найнижчий – для групи населення із доходом понад 4000 грн (-0,420); щодо молока та молочних продуктів: максимальний – 0,550 у групі із середньодушовим доходом 1751–2000 грн/міс., мінімальний – 0,088 (понад 4000 грн/міс.); м'яса та м'ясопродуктів: максимальний – 0,627 (1501–1750 грн/міс.); мінімальний – 0,028 (понад 4000 грн/міс.); яєць та яйцепродуктів: максимальний – 0,303 (2001–2500 грн/міс.), мінімальний – -0,004 (понад 4000 грн/міс.); картоплі:

максимальний – 0,669 (1751–2000 грн/міс.), мінімальний – 0,427 (понад 4000 грн/міс.); овочів: максимальний – 0,513 (1501–1750 грн/міс.), мінімальний – -0,193 (понад 4000 грн/міс.); фруктів: максимальний – 0,669 (1751–2000 грн/міс.), мінімальний – 0,427 (понад 4000 грн/міс.).

У групі населення із середньодушовими місячними доходами понад 4000 грн спостерігаються низькі та від'ємні значення коефіцієнта еластичності за всіма видами продуктів харчування, еластичність яких досить низька, що підтверджує висновок про те, що рівень споживання цих продуктів при подальшому збільшенні доходів зменшуватиметься. Виходячи із одержаних показників еластичності попиту за середньодушовим доходом населення, нами розраховано рівень споживання основних продуктів харчування на одного жителя країни.

Цей показник можливо також використовувати для діагностики стану та прогнозування розвитку галузі. Чим вища відносна еластичність попиту за доходом, тим активніше розвивається галузь. За умови підвищення значення коефіцієнта еластичності в динаміці приблизно однаковими темпами свідчить про стабільність галузі, відсутність зростання – про її застій і, насамкінець, від'ємне значення коефіцієнта – про зменшення обсягу виробництва.

Аналіз еластичності попиту за доходом виявив, що залежність зміни попиту на продовольчі товари від зміни доходів населення коливається у великих межах. Це характерно для таких продовольчих товарів, як молоко та молокопродукти, м'ясо і м'ясопродукти, овочі. Незважаючи на те, що обсяги середньодушового споживання змінюються не нижчими темпами, зростання цін на продукти змушує споживачів витратити більше коштів на їх купівлю.

Порівнюючи значення коефіцієнтів еластичності за доходом на різні види продовольства, можна дійти висновку, що практично за всіма товарами він зростає зі збільшенням річних грошових витрат на їх придбання, що здебільшого пов'язано із коливанням цін на досліджувані продукти, яке орієнтує споживачів, навіть не змінюючи (або змінюючи незначно) обсяги споживання, витратити більше коштів на їх купівлю.

Отже, що бідніше населення, тим більшу частку свого доходу воно витрачає на продукти харчування. Наступна закономірність – у групах із низьким рівнем доходів населення в загальному споживанні переважають низькокалорійні, із низьким вмістом білка продукти (хліб та вироби з нього, картопля, овочі).

ВИСНОВКИ

Узагальнення теоретичних засад споживання дозволяє поглибити системне розуміння цієї сфери, механізмів її функціонування та трансформації. Система відносин споживання продовольства є особливою підсистемою господарювання, сферою споживання, де функціонують суб'єкти, визначаються цілі, об'єкти, здійснюється діяльність, досягаються певні результати. Економічна діяльність суб'єктів у сфері споживання реалізуються на основі поведінки споживачів, яке в нинішніх умовах є ускладненим. Рівень задоволення потреб у продовольстві відображає рівень добробуту населення і є показником

потенційних можливостей щодо довгострокового зростання національної економіки та рівня життя населення.

З метою збільшення економічної доступності продовольства для всіх верств населення необхідно розробити систему заходів щодо зниження рівня бідності, реалізувати адресну підтримку малозабезпечених груп населення, забезпечити збалансованим харчуванням всі вікові групи населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Frenzen J., Hirsch P., Zerillo P. *Consumption, Preferences and Changing Lifestyles*. – Princeton: University Press, 1994.
2. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М., 1962. – С. 27–29.
3. Милль Дж. Основы политической экономии. Дж. Милль. – М., 1980. Т. 1. – С. 394–402.
4. Hobson J. A. *The Industrial System*. – London, 1910. – P. 40.
5. Маркс К. Капитал: в 3 т. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1949. – Т. 24.
6. Менгер К. Основания политической экономии. Введение и критический обзор. Общая часть. К. Менгер., пер. с нем. Г. Тиктина и И. Абезгуза. – Одесса, 1903. – С. 2.
7. Бем-Баверк Е. Основа теории ценности хозяйственных благ / Е. Бем-Баверк; пер. с нем. А. Санина. и О. Попова, 1903. – С. 21.
8. Kristol J. *Ideology and Supply – Side Economic Impact*. – 1981. – № 3. – P. 32–33.
9. *The New Economics: A Debate // Economic Impact*. – 1981. – № 3. – P. 23.
10. Фон Нейман Дж. Теория игр и экономического поведения / Фон Нейман Дж., О. Моргенштерн; пер. с англ. под ред. М. Н. Воробьева. – М., 1970. – С. 27.
11. Веблен Т. Теория праздного класса. / Т. Веблен. – М., 1984. – С. 18.
12. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М.: Прогресс, 1978. – (Гл. 13).
13. Smithies A., Livingston S., Mosak J. *Forecasting Postwar Demand: I, II, and III // Econometrica* 13. – 1945. – №1. – P. 1–37.
14. Харрод Р. К теории экономической динамики / Р. Харрод. – М., 1959.
15. Хансен А. Экономические циклы и национальный доход / А. Хансен. – М., 1959.
16. Friedman M. *A Theory of the Consumption Function*. – Princeton, 1957.
17. Стиглер Дж. Экономическая теория информации. Теория фирмы / Дж. Стиглер; под. ред. В. М. Гальперина. Вып. 2. – СПб.: Экономическая школа, 1995. – С. 507–580.
18. Heckman J.J. *Varieties of selection bias // American Economic Review*. – 1990. – Vol. 80 (2).
19. Рост потребления и фактор разнообразия: новейшие исследования западных и российских эволюционистов / С. Меткаф, Л. Пазинетти, Б. Лоусби и др.: сб. статей; пер. с англ. – М.: Дело, 2007.
20. Коуз Р. Спасти экономику от экономистов / Р. Коуз // *Harvard Business Review*. – 2013. – Апрель. – С. 28.
21. Мостенська Т. Л. Особливості формування попиту і пропозиції на ринку харчових продуктів / Т. Л. Мостенська // *Економіка АПК*. – 2003. – №1. – С. 113–120.
22. Левин А. И. Платежеспособный спрос населения / А. И. Левин, А. П. Яркин. – М.: Наука, 1976. – 360 с.
23. Варченко О. М. Споживчий попит на цукор в аграрному маркетингу / О. М. Варченко // *Вісник аграрної науки*. – 2002. – № 7. – С. 71–72.
24. *Consumer attitudes to food quality products / TAAP publication*. – Wageningen Academic Publishers the Netherlands, 2013. – 284 pp.
25. Reto Foellmi. *Consumption Structure and Macroeconomics. Structural Change and there lationship between in equality and growth // Springer-Verlag Berlin Heidelberg*, 2005. – 160 pp.
26. Аристархова М. Маркетинг рынка предметов потребления (соизмерение количественных оценок спроса и потребления) / М. Аристархова // *Маркетинг*. – 2000. – №6. – С.24–30.
27. Андрейшина Н. Б. Коцептуальний підхід до прогнозування попиту / Н. Б. Андрейшина // *Бізнес інформ*. – 2013. – №6. – С. 120–124.
28. Астратова Г. Современный потребитель продовольственных товаров: кто он? / Г. Астратова // *Маркетинг*. – 1998. – №3. – С. 13–25.

29. Lester D. Taylor-H. S. *Houthakker. Consumer Demand in the United States. Prices, Income, and Consumption Behavior*. – Department of Economics University of Arizona. – Springer Science+BusinessMedia, 2010. – 517 pp.

REFERENCES

1. Frenzen J., Hirsch P., Zerillo P. *Consumption, Preferences and Changing Lifestyles*. Princeton: University Press, 1994.
2. Smith A. *Issledovanija o prirode i prichinah bogatstva narodov [The Wealth of Nations]*. Moscow, 1962, pp. 27-29 [in Russian].
3. Mill J. *Osnovy politicheskoy ekonomii [Principles of Political Economy]*. Moscow, 1980, vol. 1, pp. 394-402 [in Russian].
4. Hobson J.A. *The Industrial System*. London, 1910, 40 p.
5. Marx K. *Kapital [Capital]*. Moscow, Izd-vo polit. lit-ry, 1949, vol. 24. [in Russian].
6. Menger K. *Osnovanija politicheskoy ekonomii. Vvedenie i kriticheskij obzor. Obshhaja chast' [Foundations of Political Economy. Introduction and critical review. A common part]*. Odessa, 1903, 2 p. [in Russian].
7. Böhm-Bawerk E. *Osnova teorii cennosti hozhajstvennyh blag [Basis of theory of value of economic goods]*. 1903, 21 p. [in Russian].
8. Kristol J. *Ideology and Supply. Side Economic Impact*, 1981, no. 3, pp. 32-33.
9. *The New Economics: A Debate. Economic Impact*, 1981, no. 3, 23 p.
10. John Von Neumann, Morgenshtern O. *Teorija igr i jekonomicheskogo povedenija [Theory of Games and Economic Behavior]*. Moscow, 1970, 27 p.
11. Veblen T. *Teorija prazdnogo klassa [The Theory of the Leisure Class]*. Moscow, 1984, 18 p. [in Russian].
12. Keynes J.M. *Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg [General Theory of Employment, Interest and Money]*. Moscow, Progress, 1978, ch. 13. [in Russian].
13. Smithies A., Livingston S., Mosak J. *Forecasting Postwar Demand: I, II, and III. Econometrica* 13, 1945, no. 1, pp. 1-37.
14. Harrod R.K. *Teorii ekonomicheskoy dinamiki [Theory of Economic Dynamics]*. Moscow, 1959.
15. Hansen A. *Ekonomicheskie cikly i nacional'nyj dohod [Business Cycles and National Income]*. Moscow, 1959. [in Russian].
16. Friedman M.A. *A Theory of the Consumption Function*. Princeton, 1957.
17. Stigler J. *Ekonomicheskaja teorija informacii. Teorija firmy [Economic theory of information. The theory of the firm]*. Saint Petersburg, ekonomicheskaja shkola, 1995, pp. 507-580 [in Russian].
18. Heckman J.J. *Varieties of selection bias. American Economic Review*, 1990, vol. 80 (2).
19. Metcalfe S., Pasinetti L., Lousbi B. *Rost potreblenija i faktor raznobrazija: novejsie issledovanija zapadnyh i rossijskih evolucionistov [Growth in consumption and a variety of factors: the latest studies of Western and Russian evolutionists]*. Moscow, Delo, 2007 [in Russian].
20. Coase R. *Spasti ekonomiku ot ekonomistov [Save the economy from the economists]*. *Harvard Business Review*, 2013, April', 28 p. [in Russian].
21. Mostens'ka T.L. *Osoblyvosti formuvannya popytu i propozyityi na rynku kharchovykh produktiv [Features of formation of demand and supply of food]*. *Ekonomika APK*, 2003, no. 1, pp. 113-120 [in Ukrainian].
22. Levin A.I., Jarkin A.P. *Platzhesposobnyj spros naselenija [Effective demand of population]*. Moscow, Nauka, 1976, 360 p. [in Russian].
23. Varchenko O.M. *Spozhyvchyy popyt na tsukor v ahrarynomu marketingu [Consumer demand for sugar in the agricultural marketing]*. *Visnyk ahrarynoy nauky*, 2002, no. 7, pp. 71-72 [in Ukrainian].
24. *Consumer attitudes to food quality products. TAAP publication. Wageningen Academic Publishers, the Netherlands*, 2013, 284 p.
25. Reto Foellmi. *Consumption Structure and Macroeconomics. Structural Change and the relationship between inequality and growth. Springer-Verlag Berlin Heidelberg*, 2005, 160 p.
26. Aristarhova M. *Marketing rynku predmetov potreblenija (soizmerenie kolichestvennyh ocenok sprosa i potreblenija) [Consumer goods market marketing (the comparison of quantitative estimates of supply and demand)]*. *Marketing*, 2000, no. 6, pp. 24-30 [in Russian].
27. Andreyshyna N.B. *Kotseptual'nyy pidkhid do prohnouzuvannya popytu [Conceptual approach to demand forecasting]*. *Biznes inform*, 2013, no. 6, pp. 120-124 [in Ukrainian].
28. Astratova G. *Sovremennyj potrebitel' prodovol'stvennyh tovarov: kto on? [The modern consumer of food products: who is he?]*. *Marketing*, 1998, no. 3, pp. 13-25 [in Russian].
29. Lester D. Taylor H. S. *Houthakker. Consumer Demand in the United States. Prices, Income, and Consumption Behavior*. Department of Economics University of Arizona, Springer Science+BusinessMedia, 2010, 517 p.